

GÖÇ KURAMLARI, GÖÇ VE GÖÇMEN İLİŞKİSİ

Savaş ÇAĞLAYAN*

ÖZET

Çağımızın karakteristik özellikleri göç ve göç biçimlerine yansımakta ve 21. yüzyıl göç olgusu, hem benzer niteliklerle hem de kristalize olmuş biçimde karşımıza çıkmaktadır. Kristalize olmaktadır çünkü yaşanan gelişmeler, her bir göçü biricik ve kendine özgü kılmaktadır. Dolayısıyla göç olgusunu ele alan ve açıklamaya çalışan sosyal bilimler, 'yeni' göç olgusunun 'yeni' özelliklerini iyi anlamalı ve model ve kuramlarını bu çerçevede geliştirmelidir. Çok katmanlı ve karmaşık bir yapı kazanan göç olgusunu ele alan çalışmalar göç ve göçmen ayrımını yapmalı, göçün bireysel ve yapısal nedenlerini ve bu nedenlerin göçün biçimlenişindeki etkilerini analiz edebilmelidir. Bu tür bir çalışma ise göç kuram ve modellerinin gözden geçirilmesini beraberinde getirir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Uluslararası göç, Küreselleşme ve göç, Göçmen ağları.

Migration Theories, Relationship of Migration and Emigrant

ABSTRACT

Migration fact appears with characteristics of 21st century such as crystallization. It does crystallization because all the social process makes migration unique and original. Therefore social sciences have to find out 'new' characteristics and have to develop models and theories in the way of understanding migration. Studies which are investigating migration fact that is multidimensional and complicated, have to analyze individualistic and structural reasons of migration and reasons' affects on shaping of migration. That kind of effort necessarily brings the reviewing of migration theories and models.

Key Words: Migration, International migration, Globalization and migration, Migrant networks.

Giriş

Günümüz toplumlarında ortaya çıkan her bir toplumsal olay ve olgu içinde çok parçalı ve kırık yapılar barındırmaktadır. Bir yandan 'büyük', kitlesel nitelikli olgu ve olaylarla karşılaşırken diğer yandan bu olay ve olgularının kendi içinde parçalandığını, kristalize olduğunu görmekteyiz. Çağımızda ortaya çıkan göçler ve genel olarak göç olgusu da bundan muaf değildir. Her ne kadar kitlesel ve sürekli göçler yaşanmakta ise de bir yandan da göçler kristalize olmaktadır; kristalize olmaktadır çünkü yaşanan gelişmeler, her bir göçü biricik ve kendine özgü kılmaktadır. Toplumsal zeminde meydana çıkan bu gelişmeler ve değişimler bağlamında, göçe yönelik yeni bir bilimsel perspektif ve kuramsal yaklaşım gerektirmektedir.

Bu 'yeni yaklaşım', öncelikle göç ve göçmeni ayırt ederek araştırmanın/tartışmanın temelini koymalı, göç kuram ve modellerini bu çerçevede araştırmanın/tartışmanın hedefine yönelik olarak kullanılmalıdır. Yaklaşımla hazırlanacak olan araştırma deseninin temel amacının, hangi olguya yöneldiği açıkça belirlenmeli ve ortaya konmalıdır; Hazırlanan çalışmanın bir

göç çalışması mı yoksa bir göçmen çalışması mı olduğu net şekilde belirlenmelidir. Özellikle küreselleşme sürecinin yarattığı etkisiyle tüm sosyal etmenlerin karşılıklı etkileşiminin arması ve hızlanması, böyle bir ayrımı daha da zorunlu hale getirmektedir. Daha çok yapısal ve üst yapısal etkenlerin analizine yönelen göç çalışmaları ve daha çok bireysel süreçlerin göç üzerindeki ve göç sonrasındaki etkilerine yönelen göçmen çalışmaları, net şekilde tanımlanarak ayırmlaştırılmalı ve bu şekilde uygulanmalıdır.

Göç ve göçmen ilişkisinin girift, kompleks ve kavranması zor bir ilişki olduğu açık bir gerçekliktir. Bununla birlikte çağımızda yaşanan küreselleşme olgusu da, bu karşılıklı ilişkiyi etkileyerek daha da sofistike hale getirmektedir. Söz konusu karmaşık yapı, göç çalışmalarının önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nokta da doğru bir analize ulaşmak için yapılması gereken, göç ve göçmen ayırımı yaparak çalışmaları özelleştirmektir.

Bu makale, çağımızdaki uluslararası göç olgusuna ve yaşanan uluslararası göçleri anlamaya yardımcı olmak amacıyla, göç kuramlarını tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Ele alınan göç kuramlarının, iddia ettikleri üzere, günümüzdeki göçleri anlamada ve açıklamada ne kadar yardımcı oldukları irdelenerek, eleştiriler bir bakış geliştirilmeye çalışılacaktır. Geliştirilecek olan bu bakış çerçevesinde küreselleşme sürecinde uluslararası göçlerle olan ilişkisi üzerinde durulacak ve gelinen bu noktadan hareketle göç sosyolojisinin iki temel çalışma konusu olan göç ve göçmen ayırımı üzerinde durularak yeni bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılacaktır.

Bu amaçla, geliştirilmeye çalışılan bu bakış açısı ve çalışmanın temel probleminden hareketle, ilk olarak birçok göç kuram ve modeli içerisinden seçilmiş olan göç kuramlarına değinilecektir. Daha sonra küreselleşme olgusunun göç ve göçmeni nasıl etkilediği üzerinde durularak, göç ve göçmen çalışmalarındaki ayırımın nasıl ve neden yapılması gerektiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Göç Kuramları

1. Ravenstein'in Göç Kanunları

Ravenstein bu çalışmayla William Farr'ın göç hakkındaki düşüncelerini yanlışlamaya yönelmiştir. Farr, "göçün, hiçbir kesin kanuna bağlı olmaksızın yürüdüğü" (aktaran Corbett, 2005) fikrini savunmaktadır. Bu çerçevede Ravenstein'in çabası, göç olgusunun genel geçer kanunlarını bulmak içindir. Ravenstein çalışmasını, 1871 ve 1881 yılı İngiliz nüfus sayımı istatistiklerinin verileri üzerine kurmuş ve bu verilerden hareketle yedi göç kanunu belirlemiştir. Ravenstein'in çalışmasının değerli olarak nitelenmesinin nedenlerinden bir diğeri de, bu çalışmanın daha sonra yazılacak olan göç kuramlarına ve modellerine öncülük etmesidir. Çünkü Ravenstein'nin 1885'te

yayınlanan bu çalışması, bilinen, göçle ilgili ilk çalışma olma niteliğini taşımaktadır (Yalçın, 2004, 22).

Genel anlamda Ravenstein'in çalışmasına bakıldığında, derinlikten ve güçlü bir analizden yoksun görünmekle birlikte, dönemi için ve daha sonraki göç çalışmaları için anlamlı bir öncü olma niteliği taşımaktadır. Çalışmanın kuramsal temeli endüstrileşme ve kentleşme olguları üzerine kurulmuş ve 19. yüzyılın son yarısındaki gelişmeler çalışmanın temel dinamiğini oluşturmuştur. Endüstrileşmeyle birlikte gelişen iş imkânları ve endüstrileşmeye paralel gelişen ulaşım ağları, insanları Avrupa'nın içlerine ve Kuzey Amerika'ya doğru yöneltmiştir. Böylece milyonlarca insan evlerini, topraklarını ve yaşamlarını daha iyi bir hayat için bırakıp, başka yerlere göç etmişlerdir. Böyle bir dönemde çalışmasını yapmış olan Ravenstein, 1885 ve 1889 yıllarında yayımladığı *Göç Kanunları (The Laws of Migration)* başlıklı iki makalesinde belirlediği yedi göç kanunu tartışmaya açmıştır. Bu göç kanunları şunlardır.

1. Göç ve mesafe: Göçmenlerin büyük çoğunluğu sadece kısa mesafeli bir yere göç ederler. Bu kısa mesafeli göç, gidilen yerde göç dalgaları yaratan bir etkiye sahiptir. Ortaya çıkan bu göç dalgaları daha fazla göçmeni içine alabilecek olan büyük sanayi ve ticaret merkezlerine doğru yönelme eğilimindedir. Büyük merkezlere doğru yönelen göçün boyutlarını belirleyen de, bu gelişen sanayi kentlerindeki yerli nüfusun yoğunluğudur. Bir diğer ifadeyle, Ravenstein göç edilen merkezlerdeki iş imkânlarının çokluğunun o kentte yaşayan nüfusa oranının, göçün boyutunu belirlediğini ifade etmektedir.

2. Göç ve basamakları: Sanayileşme ve ticaretin gelişmesiyle birlikte, kentsel bağlamda meydana gelen hızlı ekonomik büyüme, kenti çevreleyen yakın yerlerdeki kişileri hızla kente çekmektedir. Kentin çevresel alanındaki kırsal bölgede meydana gelen seyrelme, uzak bölgelerden gelen göçmenlerce doldurulmaktadır. Uzak bölgelerden gelen göçmenlerin kendi yaşadıkları yerde yarattıkları seyrelme de, o bölgelere daha yakın yerlerden gelenlerle doldurulacaktır. Her bir basamak kente yakınlaştıkça ve kentin avantajları diğer göçmenler tarafından algılandıkça, göç tüm ülkeye yayılacak ve ülkenin her yerinde hissedilecektir.

Yani Ravenstein'a göre göç olgusunun bir boyutu, basamaklı bir şekilde seyrelen ve boşalan yerlerin yakın bölgelerden gelen göçmenlerce doldurulmasıyla oluşan dalgalarlardır. Aslında Ravenstein'ın ikinci kanunu, birincisinin destekçisi ya da açıklayıcısı gibi görünmektedir. Çünkü ilk kanunda göç dalgalarının yaratılması ve bu dalgaların nasıl ortaya çıkacağı ve bu göç sisteminin nasıl işleyeceği açıkça görünmemektedir. Ravenstein'ın ortaya koymuş olduğu kısa mesafeli göç olgusu, onun birinci göç tipini oluşturmaktadır. Daha sonraki kanunlarda ikinci göç tipi olarak uzun mesafeli göçlerden bahsedilecektir.

3. Yayılma ve emme süreci: Göç olgusunda yayılma ve emme süreci birbirini destekler konumdadır ve bu süreçler birbiriyle el ele yürümektedirler. Yayılma ve emme sürecini benzer kılan temel nokta, ulaşılmak istenilen amaçtır. Yani yayılma ve emme süreçlerinde bir amaç birlikteliği vardır. Ravenstein'a göre göç, kendi başına amaç olamaz, bireyler sadece göç etmek istedikleri için yer değiştirmezler. Göçmenler için amaç, kentte gelişen ekonomik ve ticari faaliyetin getirisinden pay almaktır. Kentin getirisinden pay alma isteği ya da daha iyi yaşama arzusu, yayılma sürecini desteklemektedir. Yeni ve hızlı bir şekilde gelişmekte olan sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücü göçle karşılanmakta ve böylece gelen göç, kentsel sanayi merkezlerince emilmektedir. Ravenstein'ın ortaya koymuş olduğu bu işleyişte görüldüğü gibi, her iki süreç göçle ihtiyaçlarını karşılamakta ve amaç bakımından birliktelik içerisinde hareket etmektedirler.

4. Göç zincirleri: Ravenstein göçün zamanla zincirleme olarak geliştiğini ve göç alan yerleşim yerlerinin aynı zamanda göç de verdiğini belirtmiştir. Böylece her bir göç dalgası, tetikleyici etki göstererek, bir diğer göç dalgası yaratmaktadır. Çok net bir şekilde görülmektedir ki, Ravenstein için göç, bir bölümüyle zincirleme ve bir kez başladığında ardı ardına devam eden bir süreçtir.

5. Doğrudan göç: Ravenstein ilk dört kanunda basamaklı ve zincirleme bir göçten bahsetmektedir. Fakat Ravenstein'ın beşinci kanunu doğrudan, uzun mesafeli ve basamaksız; ilk dört kanununda anlattığından başka bir tür göçü anlatmaktadır. Uzun mesafeli göçlerde, göç eden kişiler büyük ticaret, endüstri merkezlerine yönelmekte ve basamaksız şekilde, doğrudan bu kentlere yerleşmeyi tercih etmektedirler.

Ravenstein ortaya koyduğu ilk beş göç kanunu, temelde iki göç modelinden bahsetmektedir. Buna göre ilk modelde göç basamaklı bir şekilde, kısa mesafeli ve zincirleme olarak sanayi ve ticaret merkezlerine doğru gerçekleşmekte; ikinci modelde ise göç basamaksız, uzun mesafeli ve dolaysız olarak ticaret ve sanayi merkezlerine yönelmektedir. Bu göç modelleri çerçevesinde ortaya çıkan ortak nokta, göçün, ticaretin ve sanayinin geliştiği büyük kentlere doğru olduğudur.

6. Kır kent yerleşimcileri farkı: Ravenstein'a göre kentte yerleşik olarak yaşayanlar, kırsal kesimde yerleşik olarak yaşayanlardan daha az göç etme eğilimindedirler. Kente yönelen göçler, kentte yaşayan yerleşikleri çok fazla yerinden oynatmamaktadır. Oysaki kırsal kesimden kırsal kesime yapılan göç, kırsalda yaşayan yerleşikleri yerinden oynatma, göç dalgaları ve basamaklı bir göç yaratma eğilimindedir.

7. Kadın erkek farkı: Ravenstein'ın son göç kanunu cinsiyete aittir. Bu kanuna göre kadınlar, erkeklere oranla daha fazla göç etme eğilimindedirler. Ravenstein 1889 yılında yayınladığı ikinci makalesinde, kadınların iç göçler ve

kısa mesafeli göçlerde erkeklerden daha fazla göç eğiliminde olduğunu tekrarlamış ve bir ekleme yapmıştır: Erkekler uzun mesafeli ve yurtdışı göçlere, daha fazla katılmakta ve daha yüksek bir göç eğilimi taşımaktadırlar (Yalçın, 2004, 25).

Ravenstein 1881 ve 1889'da yayınladığı aynı adlı iki makalesinde de yukarıdaki kanunlarını ortaya koymuş; göç sürecinin temel mekanizmalarını, hem iç hem de dış göç için belirlemeye çalışmıştır (Jackson, 1986, 14). Fakat ikinci makalesinin ilkinden temel farkı, uluslararası göçle de ilgili bilgiler vermesidir. Ravenstein uluslararası göç olgusunda, yine ekonomik belirlenim temelli bir yaklaşım ortaya koymuş ve uluslararası göçü kentsel ve endüstriyel gelişimle bağlantılı olarak irdelemiştir. Ravenstein, ikinci makalesinde düşüncelerine temelde iki ekleme yapmıştır. Birinci eklemesi göçün nedenleriyle ilgilidir. Göçü yaratan ya da artıran etkenler olarak kötü veya baskıcı kanunlara, olumsuz iklim koşullarına ve ağır vergilere işaret etmiştir. Fakat Ravenstein için göçün temel etmeni, ekonomik anlamda daha iyi olma isteğidir; bunun dışındaki diğer koşullar o kadar güçlü değildir ve talidir. Dolayısıyla diğer koşulların yarattığı göç dalgalarından, ekonomik olarak daha iyi olma isteğinin yarattığı göç dalgaları daha güçlüdür. Ravenstein'in yaptığı ikinci ekleme ise göçün sürekliliğiyle ilgilidir. Ravenstein göçün sürekli artarak devam eden bir süreç olduğunu vurgulamakta, bu sürecin sebebi olarak da sanayinin gelişmesini ve buna bağlı olarak sanayi ve ticaret merkezlerinin çoğalmasını göstermektedir (Yalçın, 2004, 26).

Görüldüğü üzere Ravenstein'in göç kanunları, dönemine ait ekonomik belirlenim temelli bilgiler vermekle birlikte, günümüzdeki çok etmenli ve daha kompleks göç olgusunun anlaşılması noktasında eksik ve yetersiz kalmaktadır. Ravenstein'in ortaya koyduğu göç kanunlarının daha sonraki göç çalışmalarına temel katkısı ise, tarihsel olarak arkadan gelen göç teorilerine ve modellerine zemin yaratmasıdır. Castles ve Miller, Ravenstein'in göç kanunlarından bahsederken birkaç tespit ve eleştiride bulunmaktadır. Temel olarak teorinin tarihsel olmadığını (ahistorical) ve bireysel tercihlere dayandığını vurgulamışlardır. Çünkü onlara göre Ravenstein'in teorisinin temeli, göçmenlerin gidecekleri yer konusunda rasyonel olarak yaptıkları bir maliyet-kazanç hesabına dayanmasıdır. Bireysel maliyet-kazanç hesabı noktasında Ravenstein'in teorisi, neo-klasik ekonomik temelli göç çalışmalarına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Castles ve Miller, düşük gelirli bölgelerden yüksek gelirli bölgelere yönelen göç hareketlerinin, ekonomik temelli olmasından dolayı bunun klasik itme çekme teorisi olarak da adlandırılabileceğini söylemektedirler. Çünkü göçe sebep olan düşük gelir, düşük hayat standardı, ekonomik fırsatların yokluğu, politik baskılar gibi etmenler itme faktörleridir. Yüksek kazanç, işgücü talebi, ekonomik fırsatlar ve politik özgürlük ise çekme faktörleridir (Castles ve Miller, 1998, 20–21).

Genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılan yedi kanun ve en basit anlamıyla ortaya koymaya çalışılan çeşitli eleştiriler, Ravenstein'nin çalışmasının diğer pek çok göç teorisine ve modeline sadece bir zemin olabileceğini göstermektedir. Bu çalışma, dönemin İngiltere'sinin şartlarına göre bir anlamlılık ifade etse de, bu kanunların genel geçer olduğunun iddia edilemeyeceği net bir gerçektir. Çok açıktır ki, Ravenstein'in ekonomik ve endüstriyel gelişme etkisi çerçevesinde kurguladığı tek faktörlü göç olgusu, göçün günümüzdeki yapısının, gerçeklerinin ve içeriğinin anlaşılması için yetersizdir.

2. İtme Çekme Kuramı

Bu kuramın formülünü ve içeriğini ilk olarak 1966 yılına Everett Lee yazmıştır. Fakat daha sonraki yıllarda bu kurama çeşitli kişiler tarafından katkılar yapılmış ve kuram geliştirilmiştir. Yapılan bu geliştirmeler çerçevesinde Lee'nin ortaya koyduğu ilk formülasyon tamamıyla korunmuş, yapılan çeşitli katkılar kuramın temelini bozmamıştır.

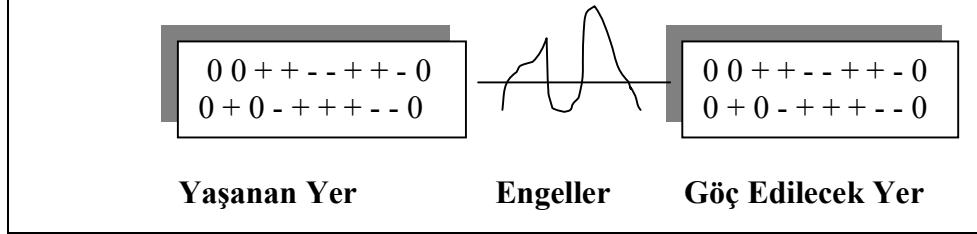
Lee 1966 yılında *Bir Göç Teorisi (A Theory of Migration)* adıyla yayınladığı makalesinde Ravenstein'in çalışmasına atıfta bulunarak bir saptama yapmaktadır. Lee, Ravenstein'dan beri neredeyse yetmiş beş yıl geçtiğini, neredeyse de binlerce göç çalışmasının yapıldığını ve pek çoğunda Ravenstein'a atıfta bulunduğunu belirtmiş; geçen bu süreçte yapılan göç çalışmalarının çoğunun da göçmenlerin demografik yapısına ait genel bir eğilim ortaya koymaktan öteye gitmediğini ifade etmiştir (Todaro, 1980, 16). Lee yazdığı kuramda, göçmenden daha çok göçe odaklanmış, fakat göçmenin göz ardı edilmemesi gerekliliğini de kuramında belirtmiştir.

Bu çerçevede Lee ilk olarak göçlerin karakteristik temel ortak özelliklerini ortaya koymaya çalışmış ve bunun için de göçe ait itici ve çekici faktörleri saptamış, analizine temel oluşturacak dört temel faktör belirlemiştir. Bunlar,

1. Yaşanan yerle ilgili faktörler,
2. Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler,
3. İşe karışan engeller,
4. Bireysel faktörler (Yalçın, 2004, 30).

Lee'nin kendi kuramına ait olarak belirlediği bu faktörler, itme çekme kuramının temel işleyişini ve bileşenlerini oluşturmaktadır.

Şekil 1 Yaşanan ve Gidilecek Yerdeki Faktörler ve Bunların Etkileşimi.

İtme ve çekme kuramına göre, hem yaşanan yerde hem de gidilecek yerde, itici ve çekici faktörler vardır. Hem itici hem de çekici faktörlerin birliği bir bütünlük oluşturmaktadır. Şekil 1’de görüldüğü hâliyle, göç için “0”lar nötr, “+” olumlu ve “-”ler de olumsuz faktörleri temsil etmektedir. Lee’nin kuramına ait nötr değerler, herkes için aynı olan ve göçe herhangi olumlu ya da olumsuz bir katkısı olmayan faktörlere karşılık gelmektedir. Olumlu faktörler göçe yönelik çekmeyi temsil ederken, olumsuz faktörler ise itmeye karşılık gelmektedir. Bu birlikteliğin ortaya koymuş olduğu bütünlük, açıkça göstermektedir ki, yaşanan yerin de göç edilecek yerin de kendi içinde olumlu ve olumsuz faktörleri, yani itme ve çekme faktörleri vardır.

Buradan hareketle, bir yapı olarak sosyal alan içerisinde itmeye neden olan olumsuz faktörler ve çekmeye neden olan olumlu faktörler, hayli çok ve birbirinden farklıdır. Çünkü kuramın temel yapısı itibarıyla, itme ve çekme faktörleri kişisel ve görelidir. Dolayısıyla kişisel düzlemde göç için avantajları ve dezavantajları belirleyen yaş, cinsiyet, eğitim, ırk vb. gibi demografik faktörlerin değerlendirilmesi, itme çekme kuramı için çok önemlidir. Ayrıca bir diğer önemli nokta da demografik faktörler çerçevesinde göç için kişisel avantajların ve dezavantajların, hangi sosyal bağlamlar içerisinde ve süreçler çerçevesinde hesaplanıp ortaya konulacağıdır. Örneğin çocuk sahibi bir aile için göç edilecek yerdeki eğitim olanakları önemliyken, çocuksuz bir aile için göç edilecek yerdeki eğitim olanaklarının durumunun ne olduğu herhangi bir önem taşımamaktadır. Tüm bunların ışığında itme çekme faktörlerinin çok karmaşık ve çok boyutlu sosyal gerçekliklere bağlı olduğu açıktır. Lee, bu çok faktörlü, ince ve ayrıntılı içerik çerçevesinde, önemli olanın, öncelikle tüm itme ve çekme faktörlerinin farklı sınıflar için doğru tanımlanıp, bu faktörlerin içeriğinin de doğru bir şekilde oluşturulması gerekliliğini belirtmiştir.

Kuramın temel çerçevesini oluşturan ve işlerliğini sağlayan önemli bir nokta da yaşanan yer ile göç edilecek yerdeki olumlu ve olumsuz faktörlerin birbirlerinden ayrı olarak değerlendirilmesi gerekliliğidir. Daha net bir ifadeyle, yaşanan yerdeki itme çekme faktörleri kendi içerisinde bir bütün olarak; göç edilecek yerdeki itme çekme faktörleri de kendi içerisinde bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla kurama göre, hiçbir bağlam ve düzlemde

mutlak itme ve mutlak çekme faktörü yoktur. İtme çekme faktörlerinin içeriğinin belirlenmesi birçok etkene bağlıdır.

Lee'nin kuramda vurguladığı bir diğer boyut ise göçün belirleyenleridir. Lee göçün belirleyenleri olarak iki boyut ortaya koymaktadır. Bu belirleyenlerden ilki, kişisel (mikro) faktörler, diğeri ise kişisel olmayan (makro) faktörlerdir. Potansiyel göçmenler olarak değerlendirilen yerleşikler, kendileri için yaşadıkları yerdeki olumlu ve olumsuz faktörlerin neler olduğunu, bu faktörlerin kendileri için ne anlama geldiğini çok iyi bilmekte ve itme çekme faktörlerinin hesabını çok rahatlıkla yapabilmektedirler. Belli bir bölgede yerleşik olarak yaşayan potansiyel göçmeler, başka bir yere göç etmeyip yaşadıkları yerde kaldıklarında ve bu kalmadan sonraki süreçte olumlu ve olumsuz faktörlerin, yaklaşık olarak neler olacağı konusunda genel anlamda bir fikre de sahip bulunmaktadırlar. Fakat göç edilecek yerdeki sosyal yapı ve varolan durum içerisindeki belirsizlikler, göçmenlerin kendileri için yarattıkları beklentiler ve hâlihazırda varolan riskler gibi kavramlar, potansiyel göçmenler için göç sürecinin belirleyenleridirler. Bu kuramsal yaklaşım bağlamında, göçün kendisinin başlı başına bir belirsizlik ve bu belirsizliğin de kişileri göç sürecinden alıkoyan bir durum olduğu söylenebilir.

Lee'nin itme çekme kuramı çerçevesinde, özellikle üzerinde durduğu bir diğer nokta da, yaşanan yer ile göç edilecek hedef yer arasında bulunan engelleyici faktörlerdir. Buna göre yaşanan yerde ve gidilecek olan hedef yerdeki tüm faktörler eşitlendiğinde, göçe yönelme eğilimlerini sadece göçmene ve/veya potansiyel göçmene ait kişisel faktörlerin farklılığıyla açıklamak yetersiz olacaktır. Göç analizini daha iyi ve doğru yapabilmek için, yaşanan yer ile göç edilecek yer arasındaki engelleri de göç analizinin içine katmak gerekmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi, Lee kuramında engelleyici faktörleri makro ve mikro olmak üzere ikiye ayırarak kullanmaktadır. Kişisel farklılıklara ve kişinin içinde bulunduğu durumsal bağlamları temel alan mikro faktörler; göçün beraberinde getireceği hukuksal ve sosyal belirsizlik, göç mesafesi, ulaşım için ödenecek bedel ve ulaşım imkânları gibi çeşitli etmenlerdir. Göçü engelleyen makro faktörler ise, katı göç kanunları, ırk ya da ulusal kimliğe gönderme yapan göç sistemleri, göç için fiziksel uygunluk ve sağlamlık kontrolleri gibi göçmenlerin karşılaşabileceği daha üst düzeydeki faktörlerdir (Todaro, 1980, 17–18).

İtme ve çekme teorisi, genel bir bakışla, sadece itici çekici faktörlerin etkisiyle işliyor gibi görünmektedir. Fakat bu işleyişin ardında yatan ve tüm süreçleriyle birlikte göç olgusunun belirleyicileri, bu kadar net ve kolay anlaşılır değildir. Çünkü Lee'ye göre göç, anlaşılması zor ve karmaşık bir olgudur. Bunun için de, sadece itme çekme faktörlerini incelenmek yetersiz kalmakta, itme çekme faktörlerinin yanında göçü engelleyebilecek olan makro ve mikro faktörlerin de incelenmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle Lee'ye göre göç, artılarla eksilerin matematiksel hesabından çıkan bir sonuç değildir; fakat artılar

ve eksilerle yapılan bu matematiksel hesap da, göçün temelinin ilk basamağını oluşturmaktadır.

Günümüzdeki göç olgusuna ve yaşanan çeşitli göç olaylarına genel anlamda bakıldığında, itme çekme faktörlerinin hâlâ gerek iç göçler gerekse de dış göçler için işlediği görülmektedir. Bunun yanında günümüzdeki göçlerin artık Lee'nin bahsettiğinden daha da karmaşık hâle geldiği de açıktır. Küreselleşme başta olmak üzere pek çok faktör, göç olgusunu derinden etkilemekte ve değiştirmektedir. Ortaya çıkan bu çok belirleyenli yapı, itme çekme faktörlerinin hesabının, özellikle uluslararası göç için, kolay olmadığı bir duruma da işaret etmektedir. Her ne kadar günümüzde itme çekme faktörleri göç bağlamında varlıklarını sürdürüyorlarsa da, Lee'nin kuramında bahsettiği gibi, bu itme çekme faktörlerinin her sınıf için ayrı olarak hesaplanması artık daha da zordur. Çünkü içinde yaşadığımız dönemde sınıf yapısı ve içeriği hayli tartışmalı hâle gelmiştir ve sınıfın söz konusu bu yapısı göç üzerinde net tespitler yapılabilmesini de güçleştirmektedir.

3. Petersen'in Beş Göç Tipi

İtme çekme faktörleriyle uğraşan ve göç üzerine düşünen bir diğer göç kuramcısı da Willam Petersendir. Petersen, her insanın aynı olduğu ve göçünde normal bir şey olduğu yaklaşımına karşı çıkarak, "eğer her insan aynıysa neden bazıları göç ediyor da bazıları göç etmiyor" (Petersen, 1958, 258) diye sorarak başlıyor çalışmasına. Temel olarak Petersen'in aradığı, itme çekme faktörlerinin altında yatan asıl sebeplerin ne olduğudur. Petersen, tarihsel döngünün öneminden bahsederek ve unutulmaması gerekliliğini ortaya koyarak, belli bir zaman sürecinde göç için itme faktörü olarak işleyen bir bütünlüğün, belli bir dönemde çekme faktörü olarak işleyebileceğinden bahsetmektedir. Ekonominin genel durumunun göç için her zaman önemli bir faktör olduğunu kabul eden Petersen, ekonomik yapının belli sınıflar için ne anlama geldiğini ve ekonominin göçü nasıl etkilediğini, göçleri anlayıp sınıflandırmak için incelememiz gerektiğini ortaya koymuştur. Çünkü ekonomide yaşanan dalgalanma üst, orta ve alt sınıfları farklı şekillerde etkilemekte ve kişilerin farklı tepkiler vermelerine neden olmaktadır. Bu çerçevede, Petersen bireysel ve sınıfsal farklılıkları da gözetererek, beş göç tipi oluşturmuştur.

- İlkel (primitive) göçler: Bu göçler doğal çevrenin yarattığı itme etkisiyle oluşan göçlerdir. Petersen göçebe toplulukların dönemlik göçlerini de bu göç tipi içerisinde tanımlamaktadır. Fakat Petersen'in ayrıntıyla ve asıl üzerinde durduğu konu, kuraklık, kötü hava şartları gibi çevrenin yarattığı fiziksel zorluklardan kaynaklanan ve bu sebeplerle yaşanan toplu göçlerdir.

- Zoraki (forced) ve yönlendirilen (impelled) göçler: Petersen, ilk göç tipinde ayırt edici özellik olarak doğanın yarattığı baskıyı kullanırken; ikinci göç tipi olan zoraki göç ve üçüncü göç tipi olan yönlendirilen göçte, sosyal durumun yarattığı baskıyı ayırt edici bir özellik olarak kullanmaktadır. Bu ayırt

edici özellik bağlamında potansiyel göçmenlerin, göç edip, etmemeyi tercih edebilme güçlerini kendi ellerinde bulundurdıkları durum, Petersen tarafından yönlendirilen göç olarak adlandırılmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, sosyal bir baskıya rağmen bireyler ya da bir toplum göç etmede bir karar mekanizması kullanabiliyorlar ve bu karar mekanizmasının işletme gücünü ellerinde bulunduruyorlarsa, Petersen için bu yönlendirilen göç anlamına gelmektedir. Şayet potansiyel göçmenler, göç kararı üzerinde herhangi bir inisiyatifte bulunamıyorsa, bu bütünlük Petersen için zoraki göçe karşılık gelmektedir. Burada önemli olan nokta, sosyal bir zor kullanma ve zorlama sonucunda bireylerin ya da toplumların ellerindeki karar mekanizmasını kullanma şansına sahip olmamaları ya da ellerinde bulundurdıkları karar mekanizmasını kullanamamalarıdır. Petersen, Nazilerin Yahudileri göçe zorlamak için geliştirdikleri anti-Semitik eylemleri, kanunları ve Yahudileri toplama kamplarına taşımak için geliştirdikleri politikaları, zoraki göçe örnek olarak vermiştir. Petersen bu olayın zoraki göç ve yönlendirilen göç arasındaki farklılığı gösteren gerçek bir örnek olduğunu da belirtmektedir.

- Serbest (free) göç: Yukarıdaki göç tiplerinin serbest göçten farkı, temel bir belirleyenin varlığıdır. Oysaki serbest göç tipinde kişiler, topluluklar ve toplumlar üzerine uygulanan her hangi bir zorlayıcı durum ve itici bir güç yoktur. Petersen'in tipleştirdiği serbest göçte, göçmen kesin ve kararlı bir şekilde kendi göç kararını vermekte ve buna göre hareket etmektedir. Bu göç tipi büyük kitlesel göçleri değil, bireysel tercihlerle ilerleyen kişisel göçleri tanımlamaktadır.

- Kitlesel (mass) göç: Petersen'e göre dünyadaki göçün üçüncü basamağı olan bu göç tipi, teknolojik gelişmeye paralel ilerleyen bir durumu ifade etmektedir. Petersen dünyadaki ulaşım yollarının ve imkânlarının gelişmesiyle, göçün kitlesel bir duruma geldiğini ifade etmektedir. Bu göç tipinin en belirgin ve diğer göçlerden ayrılan özelliği, göçün kolektif bir olgu hâline gelmesidir. Serbest göç tipine ait olarak Amerika ve Avrupa kıtasına göç eden bireysel, öncü göçmenlerin, göçün kitlesel hâle dönüşmesindeki öneminin büyüklüğü, örnek olarak verilmektedir. Çünkü öncü serbest göçmenler, göç ettikleri yerin farklı hayat tarzını benimsemiş ve bu kazanımlarını diğer takipçilerine aktarmışlardır. Bir diğer ifadeyle, teknolojik gelişme ve öncü göçmenlerin kurdukları göçmen ağları, yeni göçmenleri göçe cesaretlendirmiş ve kitlesel göçü yaratmıştır (Petersen, 1958, 259–263).

Petersen'in bu ilginç çalışmasıyla yaptığı sınıflama ve bu sınıflama için kullandığı tipleştirme kriterleri dönemine göre hayli kapsamlıdır. Ayrıca, bu tipleştirmeler ve ortaya konulan tipleştirme kriterleri, dünyadaki göçün kronolojik olarak gelişen, sosyal değişimini ve gelişimini de göstermektedir. Petersen'in çalışması çerçevesinde ortaya konan göç tipleri, sadece itme çekme faktörlerinin varlığı sonucunda oluşmamakta, aynı zamanda göç için bireysel ve toplumsal motivasyonları da analiz malzemesi yapıp, bu malzemeyi kullanarak

oluşmaktadır. Tüm bunların eşliğinde, Petersen'in çalışması, özellikle bireysel ve toplumsal motivasyonu kapsadığı için, göç sosyolojisi içerisinde anlamlı bir yer teşkil etmektedir. Ayrıca, birden fazla faktörün göç analizinde kullanmasına izin vermesi, yönlendirilen ve zoraki göç ayırımını başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi, Petersen'in kuramını, günümüzdeki göçleri çözümlenme ve anlamda başarılı ve kullanılabilir kılmaktadır. Özellikle çağımızda yaşanan çeşitli uluslararası göçler (Afrika'da savaştan kaçan kişiler, sömürge döneminde bazı Afrika ülkeleriyle Fransa arasında oluşan göçmen ilişkisi vb. gibi) aracılığıyla kuramın geneline bakıldığında, kuram bir analiz ve açıklamaya aracılık etmektedir.

4. Kesişen Fırsatlar Kuramı

Göç sosyolojisiyle ilgili olarak üzerinde durulacak bir diğer kuram da kesişen fırsatlar kuramıdır. Bu kurama genel olarak bakıldığında, mikroya yönelik, göç konusunda bireylerin kararları ve bu kararlara iten sebepler üzerine yoğunlaşan ve sosyal aktör olarak göçmeni ön plana çıkaran bir kuram olduğu gözlenmektedir. 1940 yılında Stouffer ilk kez kesişen fırsatlar (intervening opportunities) kuramından bahsetmiştir. Stouffer yaptığı bu çalışmada, Cleveland'ın anakent bölgesine ait nüfus istatistiklerini kullanmış ve bu istatistiklere göre evlerinden taşınan kişileri veri kabul ederek çalışmasını geliştirmiştir.

Kurama göre göç olgusunda önemli olan noktalar, göç edilecek mesafe, göç edilecek yerdeki imkânlar ve bu imkânların miktarıdır. Fakat Stouffer oluşturduğu kuramda, bu üç önemli faktörden mesafeyi analiz nesnesi olarak diğer faktörlerin önüne koymaktadır. Stouffer'a göre, göç çalışmalarında çekim etkisi üzerinde daha fazla durulmalıdır. İki farklı merkezdeki çekim etkileri, göç edilecek yerle çekim merkezi arasındaki mesafe dikkate alınarak analiz yapılmalıdır (Stouffer, 1940, 846). Biraz daha açmak gerekirse, Stouffer net bir şekilde herhangi iki merkeze yönelecek olan göçte, çekme faktörlerinin önemli olduğunu, fakat bu faktörlerin önemini belirleyen temel noktanın da mesafe olduğunu dile getirmektedir. Buna göre, belli bir mesafeye göç edecek kişilerin sayısı bu mesafedeki iş imkânlarının çokluğuyla doğru orantılıdır. Ayrıca göç edilecek hedef yerle yerleşik bulunulan yer arasındaki mesafenin kısa olması da, göçe yönelecek olan kişiyi göç için cesaretlendirmekte ve göçü olumlu anlamda etkilemektedir. Yani göç edilecek yerdeki iş imkânlarının çokluğu ve göç mesafesinin kısalığı, o çekim merkezine göç eden kişilerin sayısını artıran faktörlerdir (Jansen, 1970, 11).

Bu çerçevede kesişen fırsatlar kuramının uluslararası göç için en önemli katkısı, göç mesafesine bağlı olarak göç sırasında çıkabilecek zorlukları göz önünde bulundurarak göçü değerlendirmesidir. Göç için katedilecek mesafede, aşılacak olan ulus-devletlerin sınırları ve bu sınır geçişleri, göç üzerinde olumsuz bir etkide bulunmaktadır. Çünkü her aşılacak olan sınır, bir kontrol

sistemi ve mekanizmasını da beraberinde getirmektedir. Bu durum da, uluslararası göçü oldukça zorlaştıran bir etken ve uluslararası göç için bir sınırlama anlamına gelmektedir.

Çok geniş kapsamlı ve yaygın kullanılan bir kuram olmamakla birlikte, bu kuramın özellikle ekonomik temelli göçlerde ve işçi göçü çalışmalarında daha sıklıkla kullanılabileceği görülmektedir. Buna göre, bir bölgede yaratılan iş imkânı ve bu iş imkânlarının yarattığı cazibe, kuramın temel işleyiş biçimini oluşturur. Yaratılan iş fırsatlarının nicel çokluğu ve bu işleri talep eden yerleşim içindeki yerleşik işçilerin sayısı, yaşanacak olan göçün büyüklüğünü belirleyecektir.

Özellikle çağımızda kişileri ve kitleleri göçe yönelten fırsat olarak nitelendirilebilecek etmenlerin hayli farklılaştığı ve çoğaldığı açıktır. Özellikle de küreselleşme olgusunun etkileriyle birlikte, iş gücünün göçü ya da dolaşımı iyi eğitilmiş nitelikli kişilerin ucuza çalıştırılması şeklinde yürümektedir. Dolayısıyla, Hintli bir bilgisayar mühendisinin İrlanda’da yerli bilgisayar mühendislerinden daha ucuza çalışma isteği, işe alınmak için yeğlenme nedeni olarak görülmekte ve işverenler tarafından da bu yeğlenmektedir. Fakat vasıfsız bir Hintli göçmen işçi için İngiltere’deki kayıt dışı işler, ne kadar ve nasıl bir fırsattır? Bu fırsat olarak nitelendirilebilecek olan durum nasıl ve hangi araçlarla ölçülecek, hangi dolayımmlarla anlaşılmalı çalışılacaktır.

Küreselleşme olgusuyla birlikte, günümüzde daha da yoğunlaşan ucuz işgücü talebi ve bu süreci destekleyen yasadışı göçleri, bu kurama göre değerlendirebilmek, ölçmek ve anlamak gerçekten mümkün görünmemektedir. Artık dünya coğrafyasının pek çok bölgesinde yaşanan bu durum, herhangi bir fırsatın değil daha çok çaresizliğin göstergesidir. Yaşanan çaresizliğin bir diğer görüntüsü de, kişilerin herhangi bir fırsatın varlığından ve bu fırsatın niteliğinden haberdar olmadan göçe yönelmeleridir. İçgöçlerin oluşmasında, “daha yüksek gelir, kentin kırsal kesime göre daha iyi ve rahat yerleşme olanağı” (Tatlidil, 1993, 60) vermesi, etkili olmaktadır. Dolayısıyla ülkemizde daha iyi bir yaşam için İstanbul’a ya da bir yolunu bulup Almanya’ya göç etmek, varolan fırsatlardan ve bu fırsatların niteliğinden kaynaklanan bir durum olmaktan çok; alışkanlık, zorunluluk ve öğrenilmiş çaresizliğin tanıdık bir sonucu gibi görünmektedir.

5. Merkez Çevre Kuramı

Çok yaygın olarak kullanılan göç kuramlarından bir tanesi de merkez çevre (center-periphery) kuramıdır. Bu kuram, Merkez Çevre kuramı ya da Bağımlılık Okulu olarak da adlandırılmaktadır ve Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank gibi bir çok düşünür tarafından geliştirilmiştir. Kurama göre dünya, merkez ve çevre olmak üzere ikiye ayrılmış ve bu ikili dünya birbirine ekonomik temelde bağımlı olarak varolabilmektedir. Modern ekonomiyle birlikte kapitalizmin de gelişmesine koşut bir durum

olarak, bağımlılık ekonomik temeli kapitalist bağlara dönüşmüştür. Oysaki tarihsel perspektiften bakıldığında, kolonyal dönemde sömürgecilik ve kolonyal bağlar merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılığın temelini oluşturmuştur. Bu çerçevede net bir vurgu yapmak gerekirse, merkez çevre kuramının modern dünyadaki temel işleyişi, kapitalizm ve ulus-devlet temellidir.

Günümüzde çokça tartışılan bir konu olmakla birlikte, birçok düşünür, dünyada tek bir sistemin hüküm sürdüğünü ileri sürmektedir (Bkz. Ekholm ve Friedman (2003); McNeil, (2003); Gills ve Frank, (2003)). Bu düşünürlerin yaklaşımlarına göre, dünyadaki görüntü, gerek imparatorluk olsun gerek sömürgecilik olsun, aynı sistemin farklı görüntüleridir. Görüntüler farklı olsa da, tarihsel olarak dünyada varolan tek bir olgu ve tek bir sistemdir. Tek bir sistem olarak varolan bu süreç, uygarlıklar üstü bu olgu, birçok düşünür ortak bir adlandırmayla ‘dünya sistemi’ olarak adlandırmaktadır.

Wallerstein ise bu yaklaşıma karşı çıkararak varolan olgunun Dünya Sistemleri kavramıyla açıklanması gerektiğini belirtmektedir. Dünya Sistemleri kurgusu noktasında, Wallerstein bu yaklaşıma karşı çıkararak kendi yaklaşımını şöyle ortaya koymaktadır: “Sözcük kullanımı açısından Frank ve Gills’i benden ayıran bir ayrıntıya dikkatinizi çekerim. Onlar bir “dünya sistemi”nden söz ediyorlar. Ben “dünya-sistemleri”nden söz ediyorum. Ben bir tire işareti kullanıyorum; onlar kullanmıyorlar. Ben çoğul kullanıyorum; onlar tekil kullanıyorlar; çünkü onlara göre tarihsel zaman ve uzam boyunca sadece tek bir dünya sistemi var oldu ve var olageldi. Bana göre birçok dünya-sistemi var olmuştur. Örneğin ben, birçok tarihçinin Çin veya Çin İmparatorluğu dedikleri şeyin tek bir sistem olduğunu düşünmüyorum. Çin olarak adlandırılan coğrafi bölgede birbirini izleyen birtakım sistemler var olmuştur. Han yükseldi ve düştü. Tang veya Ming coğrafi mekânları, görünürdeki formları (bir “Dünya İmparatorluğu”) ve bazı kültürel özellikleri aynı olsa bile, aynı tarihsel sistemi yansıtmıyordu. “Modern dünya sistemi” (veya “kapitalist dünya-ekonomisi”) birçok sistemden sadece biridir. Onun kendine özgü özelliği çağdaşlarını yok edecek kadar güçlü olduğunu göstermiş olmasıdır” (Wallerstein, 2003, 531–532).

Wallerstein’in bu kuramsal yaklaşımına göre, kapitalizm ve kapitalizmin çeşitli görüntüleri, günümüz ekonomisini ve buna bağlı olarak da diğer yapıları belirleyen temel unsurlardır. “Bugünkü durumda tarihsel sistem, evrilen tek tarihsel varlık olarak kapitalist dünya ekonomisidir” (Wallerstein, 2000, 134). Wallerstein’in yaklaşımı çerçevesinde merkez-çevre kuramına bakıldığında, merkez olarak adlandırılan ülkeler, ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş ve genel olarak da kapitalist ilişkiler sistemini benimsemiş ülkelerdir. Çevre ülkeler ise bu kapitalist ağlar ve değerlerle kuşatılmış merkez ülkelere bağımlı olan ülkedir. Merkez ve çevre ülkeler, kapitalist değerler ve ekonomik zorunluluklar sistemi çerçevesinde karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır.

Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi

Merkez-çevre kuramına göre çevre olarak adlandırılan ülkeler, merkez ülkeler için vazgeçilemeyecek ve merkez ülkelerin sürekli kapitalist gelişimi perspektifinde ihtiyaç duyulan bir konumdadırlar. Meydana çıkan bu ihtiyaç, aslında bağımlılık zincirini oluşturan iktidar mekanizmasının temel gereksinimidir. Kurulan bağımlılık sistemi içerisinde merkez ülkeler, ucuz işgücü, hammadde ve üretilen mamul malın pazarlanması için çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadırlar. Çevre ülkelerden gelen hammadde, yine çevre ülkelerden gelen ucuz işgücüyle işlenerek maliyet düşürülmekte ve düşük maliyetli bu ürünler ülke içinde tüketilmekte ya da diğer ülke pazarlarına ihraç edilerek kapitalist sisteme bir geri dönüşüm sağlanmaktadır. Kuramın temel işleyişi çerçevesinde, merkez ülkeler varolan kapitalist birikimlerini geliştirmek ve mükemmelleştirmek için çevre ülkelere ihtiyaç duyarlar. Çevre ülkeler de, kapitalist gelişimlerini tamamlama ve ekonomik refahlarını yükseltmek için merkez ülkelerle bu tip bir ilişki sistemine dâhil olmaktadır. Net bir şekilde görüldüğü üzere, bağımlılık tüm gelişmişlik ve az gelişmişlik kriterlerine göre olsa da sadece tek taraflı değildir. Çünkü kurama göre gerek merkez olarak kabul edilen gerekse de çevre olarak kabul edilen ülkelerin, çeşitli bağlamlarda ve yapılarda birbirlerine ihtiyaçları vardır.

Yukarıda kısaca anlatılmaya çalışılan kuramın işleyiş şemasına göre, kapitalist etkiler ve bu etkilerin yarattığı işleyişler sistemi çok önemlidir. Herhangi bir dünya sistemi çerçevesinde oluşan merkez çevre ilişkisinde kapitalist ağların etkisiyle çevre ülkelerde bir nüfus hareketi meydana gelmektedir. Zolberg, bu hareketi tarihsel bir perspektifle ifade ederek, geçmişteki ve günümüzdeki göçleri, özellikle de çağımızdaki işgücü göçlerinin, çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru aktığını belirtmektedir (Zolberg, 1983, 9). Abadan-Unat'ta Zolberg gibi göç akımının çevreden merkeze doğru olduğunu ifade etmekle birlikte, bu olgunun kapitalizmin doğal bir sonucu olduğunu belirtmeye çalışıyor: “Dünya sistemleri kuramına göre uluslararası göç, kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur. Kapitalist ekonomi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar hâlinde yayıldıkça dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya pazar ekonomisine dâhil edilmektedir. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç akımları oluşmakta, bunların önemli bir kısmı dış ülkelere doğru yönelmektedir” (Abadan-Unat, 2002, 15).

Göç olgusunu merkez çevre kuramına göre, günümüzdeki boyutları ve görüntüleriyle ele alındığında, kapitalist ağlarla kurulan merkez çevre ilişkisi özelinde, merkez ülkelerin ucuz işgücü ihtiyaçlarını karşılamak için, hayli sınırlayıcı da olsa, göçmen kabul politikalarını işlettiklerini gözleyebiliriz. Günümüzde uygulanan göçmen kabul politikaları birçok ağır ön şartlar gerektirmektedir. Aranan bu ön şartların temelini ise hünerli, iyi yetişmiş, kalifiye eleman olmak oluşturmaktadır. Merkez ülkelerde, çevre ülkelerden

gelen bu tip elemanlar düşük ücretle çalıştırılmakta, böylece de üretim maliyetleri düşürülmektedir. Çevre ülkelerden merkeze doğru akan göç olgusunun bir diğer görüntüsü de vasıfsız işçilerin göçüdür. Merkez ülkeler, emek yoğun sektörlerde kendi ülkesinin vasıfsız işçisinden daha ucuza çalıştıracığı, vasıfsız işçileri de göçmen olarak kabul etmekte ve/veya bu işçileri kaçak göçmenler arasından temin ederek çalıştırmaktadır. Bu durum da, üretim maliyetini düşürmeye yönelik bir uygulamadır. Fakat gelişen ekonomik küreselleşmeyle birlikte, özellikle son on yılda bu durumun tersine döndüğünü gözlenmektedir. Artık ucuz işgücü sermayenin ülkesine, merkez ülkeye gitmiyor, tam tersine sermaye, girdi ve işçilik maliyetlerinin ucuz olduğu ülkelere gidiyor.

Merkez ülkelerden çevre ülkelere akan bu sermaye ve bilgi birikimi temel olarak kapitalist ilişkilerin yoğunlaşp daha da derinleşmesini sağlamaktadır. Karşılıklı olarak merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisini de derinleştiren bu durum, çevre ülkede de bir takım değişimlere yol açmaktadır. Merkez ülkelerdeki kapitalist firmaların çevre ülkelerde kurdukları fabrikalar ve bu fabrikalarda çalışan işgücü, çevre ülkedeki geleneksel üretim mekanizmalarını ve sistemlerini zayıflatmaktadır. Zayıflayan üretim mekanizmaları ve geleneksel üretim etkinliklerinden kopan yeni işçiler, ucuz emek piyasasına katılmakta ve bu piyasayı canlı tutmaktadır. Bu gelişmeler çerçevesinde, ucuz işgücüne olan talep, kadın ve çocuk işçiliğine duyulan ihtiyacı da artırmakta ve bu ihtiyaca yönelik olarak çalışma hayatına katılan kadınlar da ataerkil aile yapısı başta olmak üzere, toplumsal yapıda birçok değişime ve dönüşüme neden olmaktadır. Bahsedilen bu kapitalist işleyiş, çevre ülke içinde de bir göçe neden olmaktadır. Geleneksel üretim tarzından kopan işçiler sanayi merkezlerine doğru göç etmekte, bu da ülke içinde bir göçe neden olmaktadır. “Sanayinin gelişmesiyle birlikte köy ve köydeki nüfus hem endüstri için işgücü kaynağı oluşturmuş hem de sanayi toplumunu beslemeyi üstlenmiştir” (Oktik, 1997, 81). Tekrar vurgulamak gerekirse, kapitalist ilişkiler ağı, hem çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru göçe, hem de çevre ülkenin kendi içerisinde sürekli bir göçe neden olmaktadır. Toksöz’ünde bahsettiği gibi, “bir kez açılan göç musluğunu kolayca kapatmak artık mümkün olmamaktadır” (Toksöz, 2006, 20).

Kısaca anlatılmaya çalışılan, işgücüyle kapitalist etkileşim arasındaki bu ilişki sistemi, aslında küreselleşme olgusunu ve küresel çağda işgücünün hareketine işaret etmektedir. Çünkü merkez kapitalist ülkeler ile onların çevresinde gelişmekte olan ülkeler arasında küresel kapitalist bağların kurulduğu ve yaşandığı tarihsel bir gerçektir. Fakat küreselleşmenin hızlı bir şekilde gelişmesi ve bu gelişmenin ortaya çıkardığı bir sonuç da, merkez çevre olarak adlandırılan ülkelerin görüntüsünde yaşanan değişimdir. Günümüzde tek kutuplu ve tek boyutlu olarak yaşanan ilişki sistemleri merkez ve çevre görüntüleri netliğini kaybetmektedir. Çünkü gerek politik ve kültürel

küreselleşme gerekse de ekonomik küreselleşme, merkez olarak adlandırılan ülkelerin varlığı yerine uluslararası şirketleri koymuştur. Artık sadece herhangi bir ulus-devlete ait sermayenin güç kaybetmesi ya da böyle sermaye gruplarının yok olması, bu süreci hem desteklemekte hem de hızlandırmaktadır. Bu gelişmeler de, işgücünü hem harekete zorlamakta ve hem de bu hareketin yarattığı rekabet özellikle kadın ve çocuk işgücünün sömürülmesine yol açmaktadır. Sayın, bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Rekabet nedeniyle en fazla suiistimal edilen kadın ve çocuk emeğidir. Kadınların daha ucuz ücretlerle istihdam edilmesi, tercih edilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu konuda özellikle evlenmemiş kız çocukları veya çocuksuz kadınların rekabetin en fazla olduğu tekstil alanında eskiden beri tercih edildikleri gözlenmektedir” (Sayın, 2001, 12).

6. Göç Sistemleri Kuramı

Göç sistemleri kuramı uluslararası ilişkiler çerçevesinde, ekonomik ve politik temelli olarak geliştirilmiş bir kuramsal çerçevedir. Bu kurama göre iki ya da daha fazla ülke karşılıklı olarak göçmen değişimiyle bir göç sistemi ve ilişkiler zinciri oluştururlar. Bu ilişki ve ilişkiler bütünü yakın iki ülke arasında gerçekleşebileceği gibi, birbirleriyle aralarında hayli mesafe bulunan ülkeler ve bölgeler arasında da kurulabilir. Meksika ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki göç ve göçmen ilişkisi, yakın bir coğrafya üzerinde; Batı Afrika ve Fransa arasındaki göç ve göçmen ilişkisi de uzak iki coğrafya arasında gerçekleşen, göç sistemleri ilişkisine iyi birer örnek olabilirler.

Göç sistemleri kuramına göre göç hareketi, göçü önceleyen bir ilişkiler temeline dayanmaktadır. Genel anlamda göç veren ve alan iki ülke arasında, göç ilişkisinden önce bir ilişki mevcuttur. Bu ilişkinin temeli kolonyal döneme ve kolonyal ilişkilere, ticari ve mali ilişkilere, politik nüfuz ve kültürel bağlarla dayanabilir. Ayrıca bu ilişkinin temeli askeri işgale de dayanabilir. Amerika Birleşik Devletlerinin Meksika’yla olan göç ilişkisinin temeli, Amerikalı işverenlerin ucuz işçiye olan ihtiyacına ve iki ülke arasındaki kültürel etkileşime bağlamak mümkündür. Fakat buna karşın, Amerika Birleşik Devletlerinin Kore ve Vietnam’la olan göç ve göçmen ilişkisinin temelinde Amerikan askeri işgali yatmaktadır (Castles ve Miller, 1998, 23–24). Bugüne kadar dünya üzerinde oluşan bu tip ilişkiye ait örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hatta göç sistemleri kuramı bağlamında, Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiyi de bu tür ilişkiler de göç sistemine örnek olarak verilebilir.

Göç sistemleri yaklaşımı, göçe yönelik herhangi bir sosyal hareketin makro ve mikro yapılarıdaki karşılıklı etkileşiminin bir getirisi olabileceğini göstermektedir. Bu çerçevede, makro yapılar çok geniş bir yelpazedeki kurumsal faktörleri gösterirken, mikro yapılar ise göçmenlerin kendilerine ait olan inanışlarını, davranışlarını ve kendi aralarındaki etkileşim ağını göstermektedir. Göç sistemleri kuramsal yaklaşıma göre, göç alan ve veren

ülkeler arasında göçün kontrolü ve göçmenlerin yerleştirilmeleriyle ilgili oluşan ilişki çerçevesindeki makro yapılar, dünya pazarının ekonomik politliğini, uluslararası pratik ve hukuksal ilişkileri içermektedir (Castles ve Miller, 1998, 24). Göç alan ve veren iki ülke arasında kurulan bu makro boyuttaki ilişkiler ve bu ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkan yapı, göçe ait bir sosyal hareketin organizasyonunu ve planlanmasını kolaylaştırmaktadır. Fakat bu kolaylaştırma ve organizasyona bağlı olarak göç alan veya zamanında göçmen almış ülkelerin kendi sınırlarını korumasını da gerektirmektedir. Bu durumu Zolberg şöyle ifade ediyor: “duvarları yükseltirken, küçük bir kapı bırakmak” (Zolberg, 1989, 408).

Göç sistemleri kuramına göre mikro yapılar, göçmenlerin kendi aralarında göç ve yerleşim sorunlarıyla baş edebilmek için geliştirdikleri informal sosyal ağlardır. Gelişen bu yapıyı ve bu ilişkileri tanımlamak için, literatürde daha önceleri göç zinciri kavramı kullanılmaktaydı. Göç zinciri kavramı sadece göçe ait bir durumu açıklarken, ağ kavramı göçmenliğe ait bir durumu da açıklamakta ve göçmenler arasındaki ilişkiler sistemine atıfta bulunmaktadır. Göç sistemleri kuramına göre mikro yapıların dayandığı temel nokta, ortaya çıkan sosyal ağlarıdır. Bu sosyal ağların oluşmasını sağlayan ve aynı zamanda göçmen ağlarının taşıdığı temel değerler “kültürel sermaye” ve “sosyal sermaye” olarak adlandırabilecek referans noktalarıdır.

Faist göç sistemleri kuramını dünya sistemleri kuramı ile ağ kuramı arasında bir bağlantı, bir geçiş kuramı olarak kullanmaktadır. Çünkü Faist’e göre dünya sistemleri kuramı, makro bakışa ait bir yaklaşımdır. Oysaki Faist çalışmasında mikro yaklaşımı ön plana çıkarmaya çalışarak, göçmenin, göçmenlik durumunu temel araştırma nesnesi yapmış ve göçmen ağlarına bakmaya çalışmıştır.

Faist göç sistemleri kuramının üç ana niteliği olduğundan bahsetmekte ve şöyle sıralamaktadır:

“1 Göç sistemlerinin, hareketlerin ortaya çıktığı bağlamları oluşturduklarını ve bu sistemlerin kalmak ya da gitmek tavırlarında etkili olduğunu varsaymaktadır. Temel olarak bir göç sistemi birbirine insan akışı ve karşı-insan akışlarıyla bağlı iki ya da daha fazla mekân –genelde ulus-devlet- içerirler. Bağımlılık kuramları ile dünya sistemleri yaklaşımları genişletilirse, göç sistemleri kuramları insanlardan ziyade ülkeler arasındaki bağlantıların varlığı üzerine, mesela ticaret ve güvenlik anlaşmaları, kolonyal bağlarla (Portes ve Walton, 1981) mal, hizmet, bilgi ve fikir akışlarına vurguda bulunmuşlardır. Bu bağlantılar genelde göç akıntıları meydana gelmeden mevcuttur. .... Anayurt tekrardan göç alan bir ülkeye dönüşebilir, özellikle de genelde uluslar arası göç içindeki yüksek geri dönüş oranları sebebiyle. Ticaret ve güvenlik bağlantılarıyla kolonyal bağların bir analizi merkez ve (yarı) çevre devletler

arasındaki uluslararası hareketin yönünü açıklamakta bizlere yardımcı olmaktadır.

2 Göç sistemleri kuramı göç sistemlerindeki süreçler üzerine yoğunlaşmaktadır. Hareket bir-defalık bir olay değildir, aksine zaman içinde bir olaylar silsilesini barındıran aktif bir süreçtir (Boyd, 1989, 641). Göç hareketleri dinamikleri kuramlaştırılması, hareketin çizgisel, tek yönlü, itici –ve- çekici, neden-sonuç hareketi olduğu hususundan, göçün içindeki bir parçada görülen değişimin bütün sistemleri etkilediği, döngüsel, birbirine bağlı, gelişim anlamında karmaşık ve kendi kendini değiştiren sistemler üzerine vurguda bulunan düşüncelere yönelmektedir (Magobunje 1970, 4). Mesela bu hipotez, uluslar arası göçün bir kez başladı mı neden kendi-kendini besleyen bir süreç hâline dönüştüğünü kısmen açıklamaktadır. ....

3 Ulus-devletler arasındaki ekonomik eşitsizlikler ve göç alan ülkelerin kabul etme siyasetleri gibi önemli etmenler bağlamında bireyler, hane halkları ve aileler kalış veya gidiş alternatifleri –çıkış, fikirlerini ifade etme ve *in situ* adaptasyonun çeşitli biçimleri- ile başa çıkmak amacıyla stratejiler geliştirirler. Son olarak sistem kuramcıları toplumsal ağ kuramını güçlü bir biçimde uygulamıştır. Bir ağ, bir bireysel ya da kolektif aktörler –bireyler, aileler, şirketler, ve ulus-devletler- bütünü olarak ve onları birleştiren ilişkiler anlamında tanımlanır” (Faist, 2003, 82–83).

Faist’in çok boyutlu yaklaşımı çerçevesinde göç kuramlarına temel bakışı, ağ kuramına zemin hazırlama perspektifindedir. Yukarıdaki alıntı da göstermektedir ki, Faist için temel nokta, göçün uluslararası boyutunun niteliğidir. Bu çerçevede de Faist, uluslararası göçlerin yarattığı yeni bir alandan bahsetmektedir. Yazarın bahsettiği bu yeni alan “ulusaşırı toplumsal alanlar”dır.

Kuramın, tarihsellik bağlamında, iki ülke ya da iki bölge arasında yaşanan göçün anlaşılmasında kullanılabilir ve anlamlandırmaya olanak verdiği görülmektedir. Günümüzdeki herhangi bir göç için tek faktörlü ve tek bakış açılı bir bakış geliştirmek imkânsızdır. Bu bağlamda çağımızda yaşanan göç ve göçmen ilişkisinin iç içe geçmiş olduğu ve bazı dönem ve göç olaylarına göre birbirlerini etkiledikleri unutulmamalıdır. Göç sistemleri kuramı, çok uzun yıllara dayanan göçler için tarihsel bir perspektif koymakla birlikte göçmenin göç ile ilişkisini ve göçmenliğinin içeriğini de belirleme noktasında analiz imkanı ve açılım yaratabilmektedir.

7. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

Genel anlamda buraya kadar incelenen göç kuramları, göçün hangi sebeplerden kaynaklandığını irdelemekte ve göçün, nicel ve nitel görüntüsü üzerinde durmaktadır. Ayrıca yine pek çok göç kuramı, ekonomik temelli olup tarihsel perspektiften kopuk, zaman olarak donuk bir yaklaşımı benimsemektedir. Oysaki çağımızda şahit olduğumuz göçler ve göç olgusu,

sosyal zemini bağlamında hiçbir şekilde tarihsel perspektiften koparılamayacak ve gerçekleşen herhangi bir göçün zaman mekân ilişkisi göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir.

Daha önce de değinildiği üzere her göçün bir karakteristiği vardır. Bu nedenle bir yandan her göç kendi yapısı içerisinde incelenirken, diğer yandan da interdisipliner bir yaklaşım kullanılmalıdır. Özellikle günümüzde yaşanmakta olan göç hareketleri birçok faktörün etkisinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu faktörlerin yarattığı etkiler, göç ve göçmen ilişkisi çerçevesinde geniş bir bakış açısı gerektirmektedir. Bu bakış açısı, bünyesinde interdisipliner ve diyakronik yaklaşımı barındırmalıdır. Buradan hareketle her bir göç olayı kendi içerisinde farklı boyutlarıyla ele alınırken, aynı zamanda da tarih içinde yaşanmış farklı olay ve olgularla ilişkilendirilerek analiz edilmesinin gerekli olduğu da söylenebilir. Bu çerçevede ağ kuramı gerek göçe, gerekse de göçmene yaklaşımıyla diğer kuramlardan farklılık göstermektedir.

Fakat bu nokta da belirtilmesi ve unutulmaması gereken bir noktanın da altı çizilmelidir. Buraya kadar incelenen göç kuram ve modelleri çağımızda yaşanan uluslararası göçleri anlamak için aracılık edebilecek kuramlar olarak, birçok göç kuram ve modeli arasından seçilmiştir. Bu kuram ve modellerden herhangi birinin bir diğerine üstünlüğü ve düşüklüğü söz konusu değildir. Aksine her biri incelenecek olan göçün yapısı ve içeriği gereği, göç ve göçmen analizinde kullanılabilecek kuram ve modellerdir. Ayrıca bu kuram ve modellerin hiçbirisinin dünya da yaşanan tüm göçleri açıklama ve anlama iddiası da bulunmamaktadır. Böyle bir iddia hem bir kuramın hem de pozitif bir bilimin alt disiplini olan göç sosyolojisinin doğasına aykırıdır. Bu saptamadan sonra, ilişkiler ağı kuramının göçü göçmen ve göçmenlik üzerinden anlamaya ve analiz etmeye fırsat verdiğini vurgulayarak, diğer göç kuram ve modellerinden farklılığını vurgulamak gerekmektedir.

İlişkiler ağı kuramının temelini; göçmenlerin göç ettikleri ülkede kurdukları, aynı zamanda göç alan ülke ile göç veren ülke arasında da kurdukları sosyal ağların varlığı ve bu ağların, süregiden karşılıklı göçler üzerine olan etkisi oluşturmaktadır. Bu ağlar hemen her tür sosyal temele ve değişkene bağlı olarak kurulmuş, güçlü ve zayıf ağlar olabilir. Abadan-Unat bu ağları daha genel bir bakışla şöyle tanımlamaktadır: “Göçmen ilişkiler ağı, geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılardır” (Abadan-Unat, 2002, 18).

Wilpert’e göre ağ teorisi ve göçmen ağı şu şekilde çalışmaktadır. “Öncü göçmenler öncelikle göç veren ve alan toplumları birbirine bağlayan bir altyapı oluştururlar ve bu bağlantı göç veren toplumdaki diğer bireylere göçme olanağı sağlar. Yeni göç dalgaları, kurulmuş bu ağı harekete geçirir ve sonradan göç

edenler ilk gelenlerin tecrübelerinden yararlanırlar. Zamanla göç kendi kendini devam ettiren bir hâl alır” (aktaran Yalçın, 2004, 50)

Yapılan bu tanımlamalarda kullanılan ölçütlere ek olarak, ekonomik ve siyasi bağlar da göz önüne alınmalıdır. Kurulan ilişki ağları, zaman içerisinde her iki ülkede katmanlaşırken farklı boyutlara da kaymaktadır. Bu çerçevede, kurama göre asıl üzerinde durulması gereken konu, hem ağın içeriği hem de ağın kurulmuş olmasıdır. Fakat burada önemli olan nokta, ağın içeriğinden ziyade ağın varlığıdır. Çünkü kurulan ağın içeriği daha sonra kendini geliştirerek farklı alanlara kaymakta ve ağ giderek daha kompleks hâle gelmektedir. Bu durumun en güzel örneği Almanya’ya göç eden Türk işçilerin kurduğu göçmen ilişkiler ağına görülebilir. İlk dönemlerdeki ağın içeriği, Türkiye’den Almanya’ya göç edenlerin uyum sağlamasını kolaylaştıran, iş ve kalacak yer bulma gibi ilksel durumlara yönelik iken, günümüzde ise, hâlâ bu ilksel durumların varlığının yanında ekonomik ilişki ve Almanya siyasetinde etkin olma gibi noktalara da kaymıştır.

Guarak ve Caces’a göre varolan göçmen ilişkiler ağının bir başka özelliği de, ağın örgütleniş biçiminin üst düzey bir örgütlenme, komplike bir sistem olması zorunluluğunun olmayışıdır. Göçmen ağlarının bir oluşum formülü ve reçetesi yoktur. Ağlar ilk aşamada pek çok farklı ihtiyaçtan kaynaklanarak kendiliğinden oluşur ve zaman içerisinde yine kendiliğinden gelişir. Tabii ki bu ilişkiler ağının gelişimini destekleyen bir etken de, göçün sürmesi ve göçün desteklenmesidir. Çünkü ilk göç aşamasıyla kurulan sosyal ağ sonraki göçlerle güçlenerek büyür ve devam eder (aktaran Yalçın, 2004, 49).

Burada vurgulanması gereken bir diğer nokta da, göçmen ağının varlığının göçü destekleyip, potansiyel göçmenleri göç için olumlu etkilemesidir. Kurulan ilişkiler ağı sayesinde göçün gerek ekonomik maliyeti, gerekse de sosyal maliyeti hayli düşmektedir. Göç edilen ülkedeki göçmen ağlarının varlığı sayesinde ekonomik yükler, yardımlaşma mekanizmaları ve bürokratik olayların hızlandırılmasıyla azalmaktadır. Yine aynı yardımlaşma mekanizmaları ve yeni gelen kişilerin yalnızlık hissinden kurtulmalarıyla sosyal maliyette de bir düşüş yaşanmaktadır. Sonuç olarak kurulan ağla yaşanan ve süregelen göç arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.

Ağın göçmenlerin sosyal uyumuna yönelik etkilerine bakıldığında, hem olumlu hem de olumsuz yanları görülmektedir. Göçmen ağının varlığının, yeni gelen göçmenin sosyal uyumunu kolaylaştırdığı açıktır; fakat bazı durumlar ve örnekler bunun tam tersinin de mümkün olduğunu göstermektedir. Göçmen ilişki ağları ve varolan bu sosyal ağların içeriği sayesinde, göç edilen yeni ülkedeki hayata göçmenlerin yumuşak bir geçişi ve uyumu söz konusudur. Göçmenleri uyuma götüren temel süreçlerden bir tanesi de okul sürecidir. Göçmen ağının varlığı ve etkisiyle göçmen çocukların erken bir dönemde

okulla buluşması söz konusudur. Göçmen çocuklar ve aileler için yaşanan bu okul süreci sosyal uyum konusunda çok önemli bir faktördür.

Ortaya konmaya çalışılan bu etkilerin yanında, göçmen ağlarıyla birlikte geliştirilen bazı değerler, göçmenleri ve göçmen ailelerini de etkilemektedir. Yaşanan bu etkilerden bir tanesi de, göçle gelinen ülkede göçmen ailelerinin varolan ataerkil aile formasyonlarında belli kırılmaların gözlenmesidir. Daha önce belirtildiği üzere, küreselleşme sürecinin işgücü üzerindeki etkilerinden bir tanesi de, ucuz işgücüne olan aşırı taleptir. Bu talebin yarattığı sonuç ise kadınların ve çocukların çalışma hayatının içerisine itilmesidir. Göçmenlerin daha fazla kazanç sağlama istekleri, göç ettikleri ülkede tutunma ve yaşama istekleri kadını iş hayatına sokmuş ve aile formasyonu içerisinde gerek sosyal gerekse de ekonomik bir yeniden yapılanmaya götürmüştür. “Buna göre denilebilir ki, göçün oluşturduğu ilişkiler ağları sadece göçmene destek hizmeti vermekle kalmıyor, aynı zamanda toplumsal rollerin yeniden üretimini sağlıyor” (Abadan-Unat, 2002, 19).

Göçmen ağının göçmenler üzerindeki bir diğer etkisiyse, içinde buldukları toplumdaki yalıtma, kendi grubunun içine kapanmadır. Ağın varlığı sayesinde tüm ihtiyaçlarını kendi grubu içerisinde karşılayan yeni göçmen kişiler, daha çok kendi grubunun içine kapanmakta ve göç ettiği ülkedeki halkla temastan kaçınmaktadır. Pek çok filme, belgeye ve bilimsel çalışmaya konu olan Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerin durumu, bu uyumdan uzaklaştıran sürece örnek olarak gösterilebilir. Çünkü Almanya’da yaşayan Türk göçmenler arasında hâlâ Almanca bilmeyen, yaşadığı Türk mahallesinden dışarıya çıkmamış ve bunlarla da öğünen pek çok insanın varlığı bilinmektedir. Bu durum da, göçmen ağı ilişkiler sisteminin, tam anlamıyla kişileri nasıl kendi kültürünün içerisine kapatıp, göç edilen ülkenin beklediği uyumdan uzaklaştırdığını göstermektedir (Yalçın, 2004, 53–54).

Jeff Crisp uluslararası göçmen ağlarının birçok etkisini ve işleyişini dört ayrı kısımda incelemektedir. Crisp’e göre uluslararası göçmen ağlarının ilk etkisi bilgiye yöneliktir. Kurulan ağ potansiyel göçmenler için önemli bir bilgi kaynağıdır ve ağ göçe katılacak kişileri bilgiyle desteklemektedir. Bu bilgi akışı, potansiyel göçmenin nasıl gideceğini, yani transferi ayarlama, ülkeye girişte gerekli olan belgeleri temin etme, farklı ülkelerde göçmenlik yasalarıyla ilgili bilgi verme, gözaltına alma ve sınır dışı etme gibi hukuksal konularda bilgilendirmeye yöneliktir. Varolan göçmen ilişkiler ağının ikinci etkisi, potansiyel göçmenin ülkesinden ayrılıp hedef ülkeye gitme maliyetini karşılama ve bu maliyeti en aza indirmeye odaklıdır. Bir diğer ifadeyle göçmen ilişkiler ağı, yeni göçmenler için finansal bir destek kaynağı olarak da iş görmektedir. Crisp’e göre uluslararası göçmen ağının bir diğer etkisi, illegal göçü artırma ve illegal göçün organizasyonuna zemin hazırlamaktır. Göçmen ilişkiler ağı bir ülkeden diğerine göç edecek olan kaçak göçmenler için gerekli olan alt yapı organizasyonunu yapmaktadır. Ağın son etkisi ise varılan ülkedeki desteğe

yöneliktir. Kurulan ağ göçmenlerin ilk geldikleri dönemdeki geçimlerini sağlamakta ve yeni gelenleri bu bağlamda desteklemektedir (Crisp, 2006, 6–7). Crisp'in anlatımı da göstermektedir ki, kurulan uluslararası göçmen ağı, gerek yasal gerekse de kaçak göçü desteklemekte ve bu yapıya zemin yaratmaktadır. Fakat Crisp'in göz ardı ettiği nokta, gerek yasal gerekse de yasal olmayan göçlerin sürekliliğinin göçmen ilişkiler ağını güçlendirmesi ve genişletmesidir.

Kurama genel çerçeveden tekrar bakıldığında, göçmen ağlarının ekonomik, sosyal, psikolojik, kültürel bağlamda olumlu ve olumsuz olmak üzere pek çok etkisi olduğu açıktır. Ortaya konmaya çalışılan perspektif çerçevesinde, göçmen ağlarının altı önemli işlevi vardır. Bunlar:

“1 Göçmenleri, göçün verdiği rahatsızlıktan ve masraflardan önemli ölçüde rahatlatırlar.

2 Göçmeleri, göçmenleri içine girdikleri toplumdaki yalıtırlar ve onların kendi yurtlarıyla ilişkilerinin devamını sağlarlar.

3 Göçün başlangıcını ve hedef yerini etkileyerek önemli ölçüde kimlerin göçeceğini belirlerler.

4 Göçmenlerin gittikleri yerlerde uyumları için kolaylık sağlarlar.

5 Kendi anayurtlarındaki potansiyel göçmenler ve ağa yeni katılanlar için yabancı toplumdaki fırsatlar ve resmi yapılanmalar hakkında haber kanalları gibi hizmet verirler.

6 Göçün hızını ve büyüklüğünü önemli oranda belirlerler” (Gurak ve Cases aktaran Yalçın, 2004, 51–52).

Yukarıda da belirtildiği gibi ilişkiler ağı kuramı, göçmen üzerinden göçü anlamaya çalışarak diğer kuram ve modellerden bir farklılık ortaya koymaktadır. Bu farklılığın en temel nedeni, diğer kuram ve modellerde göç içerisinde kaybolan ve pek üzerinde durulmayan göçmeni yani bireyi ön plana çıkarmasıdır. Bu yaklaşım, yapılacak olan analizde sadece yapısal etkenleri göç nedeni olarak değerlendirmekle kalmamayı, bireysel etkenleri de göç nedeni olarak analize katmayı mümkün kılmaktadır. Çünkü bu kuram, bir yandan geniş bir bakış açısı geliştirmeye imkân verirken bir yandan da çok faktörlü ve işler bir analize yönelmeye de imkân tanımaktadır. Bu bağlamda kuram göçü, göç alan ve göç veren ülkeler özelinde anlamaya ve anlamlandırmaya olanak sağlamaktadır. Tüm bu öncüller, çağımızda yaşanan göçleri ve göç olgusunu anlamada ağ kuramının hayli açıcı ve bireysel analize en fazla olanak tanıyan kuram olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Göç olgusunun çağımızdaki biçiminin genel görüntüsüne bakıldığında, küreselleşmenin pek çok olguyu ve durumu etkilediği gibi, göç olgusunun da bu

süreçten etkilendiği görülmektedir. Küreselleşme, göç sebebinin oluşmasından, göç kararının alınmasından, göç edilecek yerin seçimi ve göç edilen yerdeki yaşama koşullarının belirlenmesine kadar, geniş bir yelpazede göç görünümüleri üzerinde etkili olmaktadır. Küreselleşmenin, politik, sosyal, ekonomik yapılarda meydana getirdiği değişimler ve bu değişimlerin birbirini tetiklemesinin daha hızlanmış olması, göçü ve göçmeni daha fazla etkilemesine neden olmakta ve bu sürecin daha sert yaşanması sonucunu doğurmaktadır. Sürecin getirdiği bu gelişmeler, sosyal bilimcilerin göç olgusunu daha karmaşık ve çok boyutlu ele alarak, bu yönde bir bakış açısı geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır. Ancak böyle bir bakış açısının geliştirilmesi sosyal bilimcileri, uluslararası nüfus hareketleri, bunun getirdiği çokkültürlülük ve gerek uzak coğrafyalar arasında gerekse de yakın coğrafyalar içinde oluşan yeni tip topluluklar vb. gibi pek çok faktörün yapılacak analize dâhil etmeye zorlamaktadır. Çünkü küreselleşme ve göçün uluslararası yaşanıyor olması olgunun bir boyutunu oluştururken, ulus-devletlerin sınırlarının varlığı ve bu sınırların getirdiği hukuki durumlar olgunun diğer boyutunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu sınır aşırı yaşanan demografik hareketler sadece ekonomik temelli değil, politik, kültürel ve bölgesel temelli olarak da değerlendirilmelidir. Bu tür bir yapı içerisinde oluşan ilişki ağları, zaman ve mekânı sıkıştırarak, yeni bir biçim kazanmaktadır.

Küreselleşme süreci göç, göçün yapısı ve biçimi üzerinde etkili olmuş ve yeni göç biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Örneğin uluslararası göçün politik yapısı, sanayileşmiş ülkelere doğru olan ekonomik temelli göçler, küresel ekonomi içerisindeki göçmen işgücünün yapısı, uluslararası göçün yeni formları, göçmenlerin göç ettikleri ülkelerdeki uyum sorunları küreselleşme süreciyle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Tüm bu faktörler göç çalışmalarının parçalanmasına sebep olmakta ve kapsayıcı bir göç ve göçmen teorisinin oluşturulmasının önünde bir engel teşkil etmektedir. Böyle kapsayıcı bir göç teorisinin oluşturulmasındaki bir diğer engel ise, göç olgusunu dinamik bir şekilde, sürekli kendini yenileyen bir yapı olarak ortaya çıkmasıdır. İşte bu noktada, küreselleşmenin göç olgusunu ve sürecini dinamik kılan bir etken olduğu unutulmamalıdır. Çağımızda gelinen bu nokta, göç eden kimsenin kim olduğundan başlayarak, göç edilen yerin niteliklerine kadar -küreselleşme olgusu- pek çok göç faktörünü etkilemekte ve her göçün diğerinden farklı olmasını beraberinde getirmekte, bu da göç üzerine çalışan sosyal bilimcilerin genelleme yapabilme olasılığını zayıflatmaktadır. Dolayısıyla bu gelişmeler içerisinde karmaşıklaşan yapı, yapılan çalışmalarda göç ve göçmen ayrımını yok etmektedir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, göçü konu alan çalışmaların odak noktasının göç mü yoksa göçmen mi olduğu zaman açık değildir. Daha aşılayıcı ve ayrıntılı bilgi verme iddiasında olan çalışmaların, göç ve göçmen ayrımını net şekilde yapması gerekmektedir. Çünkü bu iki olgu birlikte ve karşılıklı etkileşim içerisinde ortaya çıksa da, bir çalışma içerisinde farklı

noktalara işaret etmekte ve çalışmayı farklı yönler doğru ilerlemektedir. Göç çalışmaları daha çok yapısal ve üst yapısal etkenlere, göçmen çalışmaları daha çok bireysel tercihlere ve bireysel tercihleri belirleyen etkenlere yönelmelidir. Çünkü göç çalışmaları yapısal ve üst-yapısal faktörlere odaklandığı için birey, bireysel tercihler ya da etmenler bu tür çalışmalarda ya çok silik kalır ya da tamamen kaybolur; göçmen çalışmalarında ise analiz sadece birey ve bireysel süreçlere odaklandığı için, hem yapısal ve üst-yapısal etkenler görmezden gelinir hem de birey sosyal bağlamdan kopuk olarak analiz edilir. Bu çerçeve, yapılacak olan çalışmanın deseninin ve materyalinin iyi belirlenerek, bu desen ve materyale uygun göç model ve kuramlarının seçilmesini zorunlu kılmaktadır.

Yapı ve üst-yapıdan hareketle göçü, birey ve bireysel süreçlerden hareketle göçmeni anlamak, sosyolojinin klasik ikilemi olan yapı-fail dikotomisi ile yakından ilgili ve benzerdir. Büyük sosyolojik anlatılar ve daha 'küçük' anlatılar arasındaki makro-mikro ikilemi kendisini yöntemsel olarak, göç çalışmalarında da net olarak göstermektedir. Ancak nasıl ki Simmel gibi düşünürler bu ikilemi aşmayı denemiş ve kısmen başarabilmişlerse, benzer bir yol göç çalışmalarında da tutulabilir.

Kaynaklar

- Abadan-Unat, N. (2002), *Bitmeyen Göç*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (1998), *The Age of Migration*, Mcmillan, London.
- Corbett, J. (2005), "Ernest George Ravenstein: The Laws of Migration, 1885" <http://www.csiss.org/classics/content/90>
- Crisp, J. (2006), "Policy Challenges of the New Diasporas: Migrant Networks and Their Impact on Asylum Flows and Regimes" www.jstor.org
- Ekholm, K. ve Friedman, J. (2003), "Eski Dünya Sistemlerinde "Sermaye" Emperyalizmi ve Sömürü", *Dünya Sistemi*, Der. Frank, G. Gills, B. İmge, Ankara.
- Faist, T. (2003), *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Bağlam, İstanbul.
- Gills, B. K. ve Frank, A. G. (2003), "Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler: MÖ 1700-MS 1700", *Dünya Sistemi*, Der. Frank, G. Gills, B. İmge, Ankara.
- Jackson, J. A. (1986), *Migration*, Logman, New York.
- Jansen, C. J. (1970), "Migration: A Social Problem", *Readings in the Sociology of Migration*, Pergamon Press, New York.
- McNeill, W. H. (2003), "William McNeill'in Önsözü", *Dünya Sistemi*, (der.) Frank, G. Gills, B. İmge, Ankara.

- Oktik, N. (1997), “Köyün Çekiciliği Kentin İticiliği”, *Toplum ve Göç II. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Sosyoloji Derneği, Ankara.
- Petersen, W. (1958), “A General Typology of Migration”, *Amerikan Sociological Review*, Vol: 23.
- Sayın, Ö. (2001), “Gezegnimizin Küreselleşmesi”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı:8–9, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Stouffer, A. S. (1940), “Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance”, *American Sociological Review*, Volume 5, Number 6.
- Tatlıdil, E. (1993), “Türkiye’de Kentleşme ve İşgücünün Değişen Nitelikleri”, *Sosyoloji Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir.
- Todaro, M. P. (1980), *Internal Migration in Developing Countries*, International Labour Office, Geneva.
- Toksöz, G. (2006), *Uluslar Arası Emek Göçü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (2000), “Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Gücü Oluşumu”, *İrk Ulus Sınıf*, Metis, İstanbul.
- Wallerstein, I. (2003), “Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri”, *Dünya Sistemi*, Der. Frank, G. Gills, B. İmge, Ankara.
- Yalçın, C. (2004), *Göç Sosyolojisi*, Anı, Ankara.
- Zolberg, A. R. (1983), “International Migrations in Political Perspective”, *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*, Der. Krtiz, M. M. Keely, C. B. Tomasi, S. M. Center for Migration Studies, N.Y.
- Zolberg, A. R. (1989), “The Next Waves: Migration Theory for A Changing World”, *International Migration Review*, Vol. 23.